

Euskal lirika gortesauari buruzko oharrak

Jon Kortazar

Gure lirika herrikoiak behar duen ikerketa lana, laster egingo du Juan Mari Lekuonak. Lan horren zain geratzen garen artean, gai beraz ohar batzu egitea pentsatu dugu. Oharrok, egia esan, gaur egun euskal lirika herrikoari eta ahozko euskal literaturari buruz sentitzen diren interesen artean kokatzen dira. Eta Luis Mari Mujikak bere *Historia de la literatura euskerika* liburuan herriko lirika tratatzen duen kapituluari zordun zaizkio.

Ikerketatxo honen metodologia, testu azterketa izango da; eta helburu legez, sistematizazio bat lortzea darabilgu. Baina ez dugu euskal lirika herriko osoaren sistematizazioa lortu nahi, Mujikak XVI, XVII, XVIII. mendeetako lirika deitu duenarena baino. Hau da, XV. mendean hasi eta XVIII. mendera arte, euskal erromantzea egiteko balio izan duen estetikaren sistematizazioa. Eta gainera, Mujikak bere liburuan erabili dituen poemak erabiliz; hain zuzen, A. Onaindiaren *Milla euskal olerki eder*¹ liburuan *gerta-olerki* deitzen diren poematik, maitasun poemak. Zehazki: «Urrutiago anderia (I), «Egun bereko alarguntsa» (II), «Urdurain anderian kanta» (III), «Atarratze jauregi-ko anderearena» (IV), «Andere lokartua» (V), «Arboiti'ko prima eijerra» (VI), «Neskatx ontziratua» (VII), eta «Urtsua'n ila» (VIII)². Eta gainera, «Prantzie korteko erromantzea» (IX) ere kopuruan sartu dugu. (Manuel Lekuona: Lan Guztiak I. Aozko literatura).

Irakurleak ikusiko duenez, olerkien kopurua nahiko urria da, eta ezin atera ahal izango dugu ondorio handirik. Lana, bigarren problema batekin aurkitzen da: poemok hiru mendetan zehar za-

baltzen dira. Ez dago batasunik kronologiaren aldetik, baina beste eratako antzekotasunik badagoen esperantzan hasten dugu lan hau.

Antzekotasunok, lau eratakoak direla uste dugu: a) Gai mailakoak; b) Ideologi mailakoak; d) Teknika mailakoak; e) Topikotasuna.

I. — Gaiak

Gai mailan berdintasun, antzekotasun bat dute bederlatzi poemok: irakurlearen arima hunkitu nahi dute. Hunkigarriak dira, sentimenduzko joera dute, irakurleak beragan sentitu behar ditu poemetan zehar agertzen diren bortxakeriak. Gai aldetiko ezaugarria hau dugu beraz: bortxakeria eta indarra nagusitu egiten dira poemotan: Lantainako alaba hil egingo dute Urtsuan (VIII), neskatxa ontziratua urrunera eramango bere gogoaren aurka (VII), andere lokartua Parisera (V); Ozazeko anderea ezkontzara behartuko (IV); alargunak mina gaudituko du (II); eta Prantziako gorteko Juanita bidean hila (IX). Pertsonaia emeek ezin gauditutu dituzten penak sufritzen dituzte. Ezin gauditutu dituzten penok ez dituzte berek bilatu. Horrela, hirugarrenez, poemek badute Fatalismo kutsu bat. Pertsonaiak ez dira geroaren jabe, gertaerak eta zorigaiztoak etorri datoz, beste bage, eta jasan baino ez dute. Ez dago beste biderik. Sufrimendu horrek tonbara eramango ditu pertsonaiok (Frantziako gortekoa, Andere lokartua (?), eta Urtsuako Juanita. VIII), zorotasunera (alarguna. II), Deserrira (Atarratzeko anderea. IV). Eta horrela, olerkiok Patetismoa bilatzen dutela ikusten dugu.

Beste aldetik, eta laugarrenez, Onaindiak ere sail bakar batean bildu ditu gai aldetik olerkiok: «gerta-olerkiak» deitzen ditu³. Horrela da izan ere. Olerkiok gertakari bat kontatzen dute, gertaera bat olerkiaren eragile bezala. Baina gertakariak joera narratiboa izan beharrean, joera lirikoa dutela aitortu behar. Pertsonaien sufrimenduen adierazleek anekdota hutsak baino indar handiagoa dute eta, horrela, lirika nagusitu da testuetan.

Bukatzeko, erraz labur ditzakegu gai guztiak hirukote honetan: sexua, maitasuna, bortxakeria. Sexuaren adibide dira ezkontza behartuak, Lantaineko alabaren sasikoa (VIII), hiru kapitainen (V) eta ontziko kapitainen (VII) bortxaketa saioak. Maitasunaren adibideak, berriz: Urrutiako anderea (I), Egun bereko alargunsa (II) eta Undurain anderia (III). Bortxakeria, indarra, denetan agertzen dela uste dut; agian, batzuetan (Atarratze jau-regikoan (IV), neskatxa ontziratuan (VII), andere lokartuan (V),

Urtsuako abestian (VIII), besteetan baino nabarmenago. Baina argiak direla uste dut, halaber, Urrutiako senarraren jelsia (I), heriotzaren eragina alarguntsaren kasuan (II), aitaren ukamena Unduraingo anderearen kasuan (III).

Laburpen bezala, hauxe pentsatzen dugu: poemek, gai alde-tik, trajedi eta sentimendu munduko gaiak erabiltzen dituztela, gertakarietan oinarritzen direla eta irakurlearen gogo-irudimena ukitu nahi dutela.

II. — Ideologia

Poemotan, ideologiak zerikusi handia du ikuspuntuaren teknikarekin. Kontalaririk dagoenean (kasu batzutan poemak el-karrizketa huts direnez, ez dago kontalaririk), objetiboa izaten da narratzailea, irakurlearengan kuriositatea sortu nahi du, eta ez du inoiz ekintza aurreratzen. Horrelako ikuspuntu batek moralejatik ere urruntzen du kontalaria. Eta poemotan mezu ideologikorik ematen bada, pertsonaien nahiz ekintzen bitartez azalduko da.

a) Pertsonaiak bitarteko direla, kasu berezia dugu Undurain anderaren (III) poemaren azken ahapaldia. Estrofa honek mezu ideologiko bat, dotrina bat ematen du:

*Alaba diener
erranen dit erori
so'gideziet eni,
beha en'ereran* (MEOE, 48).

Baina ez da hau izaten kasurik normalena nahiz eta andere lokartuaren poeman ere (V) beste mezu ideologiko bat agertu:

Hori hala egin ba'duzu, bear bezalakoa zira zu
(MEOE, 51)

alabak egin duen birjinitatearen defentsari buruz.

b) Ekintzen bitartez, hiru ideiak nagusitzen dira: birjinitatearen defentsaren gorespina: Andere lokartua (V) eta andere ontziratua (VII) (bata behar bezalakoa da, eta bestea zerura doa). Beste ikuspuntu batetatik, oso berezia da (teknika sailean zabalago ikusiko dugu puntu hau) arrotzen kontrako xenofobiaren antzeko zerbait (Prantziako gortekoan batez ere); baina Atarratzeko jauregia (IV) poeman ere badago, deserriratzekoan, Espainaren kontrako zerbait:

bai eta desterratu, oi! Española (MEOE, 49).

Beste poemetan, xenofobiara heldu ez arren ere, badago etxea/kanpoaldia kontrajarpen bat. Poemotan zihurtasuna eta baretasuna da etxea, eta kanpoa mentura eta zihurtasun falta. Horrela interpreta dezakegu Neskaxa ontziratua (VII) poeman, honek etxetik egindako irteera zorigaiztokoa.

Dena dela, poemarik moralena, ideologia moralezko kargarik handienekoa (zentzu erlijiosoan ulertuz, zuzen/oker oposizio bezala), Urrutiako anderearen kanta (I) da, agian hein batetan, miraria azaltzen da hor: oneginak Ahaltsuaren laguntza izango duela azpirakur dezakegu, eta mirari hori karitatearekin lotua agertzen da poeman.

Baina denetan, Urrutiako anderiarena (I) salbuespen delarik, kontalariak ez du parterik hartzen mezu ideologikoa zabaltzeko orduan; ikusten dugunez, pertsonaiengandik eta ekintzetatik da-torkigu gehienbat.

III. — Teknika

Poemotan tekniken erabilera bera agertzen dela pentsatzen dugu edo, behintzat, teknika berak erabiltzen direla. Taxuketa berezia dute poemok teknika aldetik. Oharron bitartez, taxuketa tekniko hori deskribatu nahi genuke.

1. Genero literarioen erabilera

Poemok lirikoak direna argi dago noski. Pertsonaia batzuren sentimenduen adierazpen dira. Baina kuriosoki, forma dramatikoak emanak, eta noizbehinka, narrazio forma ere erabiliz.

Hau da, poemok gerta-olerkiak direla esan dugu, eta gerta-kari bati kontaketa dagokio; baina garrantzitsuena poemotan ez da zer gertatu den, anekdota bera; horregatik narrazioak ez du leku handirik. Garrantzitsua, pertsonaien sentimenduak adieraztea da: lirika; baina elkarrizketaren bitartez: dramatika; dramatiko, trajikoa bait da, hain zuzen ere, pertsonaiei gertatzen zaie-na: «Y es dramática la contraposición instinto erótico — instancias represoras»⁴.

Hiru generoen erabilera, bederatzi poematik zazpitan ematen da. Undurain anderearenean (III) elkarrizketa bakarrik dago, narrazio bage, eta Alargunarenean (II) kontakizun narratiboa lehen pertsonan dago. Beraz, narratibotasuna lirika bihurturik.

2. Egitura orekatuak

Egitura aldetik, poemek oso distribuzio argia dute, ia matematikoa; baina ekilibrioa ez da hemen, klasikoez ulertzen duten antzera, simetria hutsa. Simetriarantz jotzen duen oreka gordetzen dute poemok, bai, kriterio bi jarraituaz batez ere: zenbat bertso pertsonaia bakoitzak, eta zein lekutan bertsook. Adibideen bidez obeto ulertuko da guzti hau.

Egun bereko alarguna (II) poemak 4 ahapaldi ditu: lehenengo eta laugarrena andrearenak; bigarrena, andreak hasi eta senarrak bukatu; hirugarrena ere senarrarena. Joku simetrikoa jarraitzen da, osorik simetrikoa izan bage. Begira dezagun honela: Lirika/Elkarrizketa/Elkarrizketa/Lirika; kontutan izanik, gainera, lehen eta hirugarren ahapaldiek narratibotasunarekin duten zerikusia.

Undurain andereak (III) egiturarik ximpleena du: ahapaldi bana pertsonaia bakoitzarentzat, azkena izan ezik.

Atarratze jauregiko (IV) poemak badu bere lehen partean horrelako joku bat ere: lehen ahapaldia narratzailearentzat; 2. eta 5. ahapaldiak pertsonaia garrantzitsuarentzat; 3. eta 4. ahapaldiak Klararentzat. 6. ahapaldi ondorio bezala. Gero, kontalariaren estrofa birekin jarraitzen du poemak, eta azken estrofan, bigarren ondorio bat azaltzen da, zati liriko batez bukatu rik.

Arbotiko prima eijerra (VI) poeman argi ikusten dugu egitura. Hiru estrofa kontaketarako eta beste hiru elkarrizketarako.

Neskatxa ontziratuan (VII) 7. eta 14. estrofetan mintzatzen da kontalaria, poeman simetria bat eraikiz; baina simetria eten bat da, 12. ahapaldia ere narratiboa da eta.

Urtsuan hila (VIII) poeman badago beste simetri joku bat. Lehen, 2. eta 4. ahapaldietan pertsonaien arteko elkarrizketa ematen zaigu, pertsonaiako bina bertso; 3., 5. eta 6. ahapaldietan lau bertsoan azaltzen da poemaren muina, bai lirikaz, bai narrazioz.

Frantziako gortekoak 17 ahapaldi ditu, eta ondo bereizten dira zati bi: semea-amarekin, semea-Juanitarekin, eszena bi: lehenengoak 8 ahapaldi eta bigarrenak 9. Simetria ez da berriro oso-oso-rik gordetzen, nahiz eta ekilibrio bat nabaritu.

Ez dugu horrelako joku teknikorik topatu Urrutiako anderea (I), eta Andere lokartu ((V) poemetan, kontalariak gehiago parte hartzen duen poemetan⁵.

3. Ikuspuntua

Poemotan oso urria da kontalarien papera. Objektiboa da, ekintzari buruz ezer aurreratzen ez duen narratzailea. Todorov-en hitzetan, irakurleak beste dakien narratzailea. Kontalariok eta poemok hasi-hasieratik biztu eta harrapatu nahi dute irakurlearen kuriositatea, eta irakurlea laster sentitzen da ekintzaren barnean. Dei-funtzioa duela esango nuke nik poemen hasierak.

Dei-funtzio hori geroago ere ikusiko dugunez topikoen arloan irakurlea zuzen-zuzenean ekintzan sartuz lortzen da, haren kuriositatea bat batean biztuz. Ez dago planteamendurik. Adibide legez: Frantziatik datorren mutikoaren kasua:

*Ama aurkitu nuen
Suitian tristerik*

Lehen ahapaldian, zerbait gertatu den susmoa. Irakurlearen interesa tente. Baina zer gertatu den, elkarrizketaren bitartez azalduko zaio: amak ez du nahi ezkontzarik, emaztea hil behar du, egingo duen ala ez, emazteak bizirik irtetzeko egiten dituen ahaleginak... irakurlearen arreta erne dago poema bukatu arte.

Urrutiako anderea (I) bere etxean dago «korpitzez», baina ez gustora: «kanpoan da biotzez». Egun bereko alarguntsak (II) ahapaldi batean kontatzen du bere historia, eta pena. Urdurain anderearen poeman (III), maitaleak lehen ahapaldian planteatzen du bere mina:

*Nurat galdu zira?
Ala kanbiatu da zure deseña?*

Atarratzeko kantan ere (IV) lehen ahapaldian aurkitzen dugu gatazka. Joko berbera Andere lokartuan (V): «Hirur kapitainek hor daramate gortez enganaturik». Baita Neskata ontziratuan ere (VII). Urtsuan hila (VIII) poeman ere lehen ahapaldian azaltzen da biolentziaren eta gatazkaren seinalea, bururik altxa nahi eza.

Salbuespen bat da, agian, Arbotiko prima eijerra (VI). Ez bait dago poema honetan besteetan agertzen den dramatikotasunik. Baina, lehen ahapaldian, gertatuaren laburpen bat ematen zaigu, Egun bereko alarguntsa poeman (II) ematen zaigun bezala.

Teknika zuzen hori deskribatzeko, sail tekniko bi izan behar ditugu kontutan: ikuspuntuaren aldetik objektibotasuna eta kro-

nologiaren aldetik ⁶ kenketa, hasiera «in media res» izatea, alegia, poema hasi baino lehen zerbait gertatu den susmoa, irakurlearen atentzioa lehen lerroetan lortzeko.

4. Etenak

Irakurlearen atentzioa ez dute bakarrik egiten poemok. Ez-pada interpretazio bide bat zabaltzen diote irakurleari, leku-denborazko eten eta jauziekin. Horrela, irakurleak kreaio lanean partehartu beharko du, ezin dezake pasiboki jarrai.

Etenon artean nabarmentzekoa dugu poemak lehen aldiari hastea, gertatutakoaren oroitzapen bailiran.

Baina ez da hori izaten handiena. Nahiz eta kontakizunaren atzerakadarik ez egon, aurrerantz egiterakoan etenak daude. Eta narratzaileak ia ezer aipatu bage, beste leku eta denbora batetan gaude. Prantziako gortekoan, 8. eta 9. ahapaldien artean, pertsonaia bat tokiz eta denboraz aldatzen da, irakurlea horretaz ohartzeko pista bakarra bokatiboa izanik «Juanita, jatsi zaitetz».

Urrutiako anderean (I) 9. eta 10. ahapaldien artean, denborazko jauzia dago: beste egun batez gertatzen da ekintza hau. Hemen, ordea, badaude toki-denborazko indizeak: «Goizian goizik» «bidean». Alargunarenean (II) lehen eta 2. ahapaldien artean: hemen ere bokatiboa dugu jauziaren indikadorea: «Musde Irigarai». Baina poemak ez dago ez espazialtasunik (non, noiz gertatzen da elkarrizketa sineskaitz hori?), ez denboraltasunik.

Atarratzeko kantuan (IV), nabariak dira jauziak: lehen eta 2. ahapaldien artean, bokatiboaz baliaturik; 8. eta 9. en artean bokatiboaz eta espazialtasunaz baliaturik.

Espazioaren baliapenak honako poemotan agertzen dira: Andere lokartuan (V) («Pariserat»), Andere ontziratuan (VII) («Hiru ehun lekutan»). Kasu batean, etenaren ezagupidea bizitzatik heriotzera iragatea da, «defuntu» hitzaren bitartez.

Dena dela, badira beste eten eta batzu. Ikusi dugunez, narraziotik elkarrizketara iragatea. M. Lekuonak azterturiko teknika, hain zuzen; interlokutorearen aipamenik egin bage, eta berak *movimiento* izendatzen duena.

Bukaera-falta ere agertzen zaigu poemotan, Espainako erromantzeetan agertzen den teknika bera: Prantzie kortekoa, Egund bereko alarguntsa (II). Poema osatzeko irakurlearen irudimenari egiten zaion deia dugu teknika hau, poemaren bukaera berak egin dezan deia.

Poema batean bakarrik aurkitu dugu elkarrizketatik ba-

karrizketara jauzia: Prantzie kortekoan, 14. eta 15. ahapaldien artean.

5. Estilizazioa

Irakurleok behar ditugun datu juntuak ematen zaizkigu poemotan. Horregatik poemaren aurrean adi egon behar dugu. Teknika honi estilizazioa deitzen diogu: errealitatetik datu juxtuena azaldu, poema uler dadin, batere luzatu bage. Tokiaren eta denboraren azalpen handirik ez ematea estilizazioaren ezauzgarri bat dugu. Baita deskripziorik ez agertzea, eta jantziei eta pertsonaiei buruzko datu eskasak ematea ere. Pertsonaien izaera ezagutu, esaten eta egiten dutenetik ezagutuko dugu, ez inolako narratzailek esanda. Estilizazio prozesuan, pertsonaien arteko tentsioak (ama/semea Prantziekoan, emaztea/senarra Urrutiakoan (I), maitalea/aita Undurainenean (III), alaba/ama Atarratzekoan (IV), alaba/kapitainak Lokartuan (V), neskatxa/kapitaina Ontziratuan (VII)) bilusik, huts-hutsean, besterik bage, bere muinean heltzen zaizkio irakurleari. Tentsioa da nagusi. Beste guztiak axola guttiago du.

6. Ambiguitatea / Zehaztasuna

Estilizazioak berekin darama anbiguitate karga. Edo nahiago bada, interpretazioari bideak irekitzen dizkio. Hainbat arazo ez dira argi geratzen poemotan: Zergatik da jeloskorra Urrutiakoren (I) senarra? Zergatik sinesten du hain arin bere emazteagan? Zerk bultzatzen du alarguna senarraren menpekotasun gaixo horretan egotera? Zergatik «igaiten» da neskatxa ontzira?

Galderon erantzunak susmatu egingo ditugu, duda bage, baina poemetan sujerentziak dauzkagu, ez zihurtasunak, ez bait zaizkigu erantzunok argi ematen. Beraz, interpretaziorako bidea izango du irakurleak. Irakurlearen asmamenak partehartu behar du. Eta hona hemen poemon balio bat: Irakurlearen partehartzea.

Baina anbiguitate horretan, gauza batzu, objektu batzu, indarrez agertzen dira lainoartean eguzkia bezala. Gauzok bizi-bizirik agertzen dira irakurlearen irudimena zaurituz; eta, inguru lainotsu horretan, gauza zehatzek interpretazio sinbolikoa posibleztatzea ez da batere arraroa. Gauzok eguneroko ingurunetik hartuak daude, eta poemaren giro anbiguoarekin kontrastatuz lortzen dute beren balioa. Irakurlearentzat beste interpretazio bide den sinbolizazioz jantzirik, gainera.

Gauza konkretuon zerrenda bat egitea ez da batere zaila. Baina asko eta asko daudenez, hona hemen zerrenda urgente bat: Urrutiako anderearen poeman (I): korpitz/biotzen pertsonifikazio indartsuak, «biloa, terresta» biolentziaren ezaugarri, «ogi-opilak, zareta, ailikoak» ekintzaren ingurua azaltzeko.

Alargunaren (II) kasuan: «goizian, ekia, eguerdi, zitru hura». Ikusten dugunez, beti izadiko elementuak. Luis M. Mujikak seinالاتu duenez, garrantzi handia dute, olerkiaren elementu edergarri bezala.

Azken adibide bezala, Prantziako gortekoarenak: «suitia, puñala, kanpaiak»: bai kolorez, bai hotsez, bai sentimenduz, inguru bat osotzarekin batera, irakurlearen sentimendua bultzatzen duten elementuak.

Sinbolizazioa dela eta, argi dago «zitru hura» garraztasunaren, penaren irudi bizia dena, puñala biolentziarena den bezala, kanpaiak heriotz ordukoak, eta suetea etxe eta tradizioena.

Elementu aberasgarriak ere agertzen dira (Cfr. beherago «Goreste topikoa»). Askotan erabiltzen da horien funtzionaltasuna. Sinbolizazioaren bitartez, poemaren irakurketak aberastu egiten dira; bestalde, poema zehaztasunez jantziaz batera, argia da elementuok duten egiteko indargarria, zauritzalea, bortitzaila irakurlearen irudimenean. Nire ustetan, jokuak, eta poemetan agertzen diren elementuok, zoragarriko plastizitatea ematen dio poemari. Agertzen diren gauzei interesgarri deritzet kolorez eta formaz irudimenaren bultzatzaile izateko.

7. Etxea / kanpoa

Gaiak planteatzen dituen borroken artean, pertsonaien artekoak ez dira bakarrak. Aipatu dugu etxe/kanpo kontrajartzeak ideologi aldetik duen ukitu eta garrantzia.

Teknika aldetik begiraturaz gero puntu hau, hiru teknika nagusi bereiz ditzakegu:

a) Kontrastea ezkontzak sortua da. Urrutiako anderea (I), Atarratzeko kanta (IV) eta Urtsuako poemak (VIII) dira adibiderik argienak. Etxetik irtetearen ondorio tragikoak hiruetan agertzen dira; baina, nolabait esateko, gizarteak onartzen dituen irteerak dira. Gurasoen baimenarekin irteten dira neskatoak etxetik.

b) Kontraste hau, xenofobia legez interpreta dezakegun zer-bait bihurturik agertzen da Prantziako gortekoan:

Ez dot gura frantzesik

d) Beste kasu bitan protagonistak beharturik irteten dira etxetik, kapitainek eramanda, Andere lokartua (V) eta Neskaxa ontziratua (VII) poemetan. Bigarren kasu honetan, ordea, badi-rudi kanpoak («aire bat entzun nuen») baduela neskatoaren begietan interes izpi bat, lilura bat. Bera aurreratzen bait da kapitaina gonbidatzera. Gero, interes horregatik okertuko zaio egoera. «Etxean egon balitz, ez balitz irten, ez zitzaion horrelakorik gertatuko» mezua agertzen da poema zehar.

Dena dela, ideologi planteamenduak alde batera utzita, kontraste honek pertsonaien arteko kontrastea indartzen du teknika mailan, eta, beste alde batetik, bertso mailan eta hitz mailan dauden kontrasteen teknika azpimarkatzen.

IV. — Topikotasuna

Elementu topikoak erabiltzea teknika arloan aipatua dugu. Baina horien garrantzia estiloaren arloan hemen ukitzen dena baino handiagoa dela uste izanik, sail berezi bat egingo dugu datuokin.

Euskal lirika herrikoia irakurtzen dugunean, inpresio bat sortzen zaigu berehala. Badirela estetika era bat eraikitzen duten elementuak, behin eta berriro agertzen diren elementuak, eta, dirudienez, estetika hori konplexua dela, mila elementu txiki-kiz osatua. Eta sistema osoa oraindik egin eta aztertu bage daukagu. Hurren doazen oharrak sistema oso horren, topikotasun horren parte txiki bat baino ez dira izango, zihur asko.

1. Pertsonaiak

Nahiz eta gertakari batzutan oinarriturik egon (eta Onaindiaren edizioaren kasuan, esate baterako, gertakaria, poemaren aurretik doan sarreratxoan azaltzen da) poemotan agertzen diren pertsonaiek arketipoak, abstraktuak izateko joera dute, matizatuz baina.

Pertsonaien ezaugarri zehatz gutxi ditugu poemetan. Atarratzeko jauregia (IV) poeman ez zaigu nongoa den besterik esaten. Kasurik abstraktuenak andere lokartua (V) eta ontziratua (VII) dira, eta baita Prantzioko gorteko pertsonaiak. Identifikazio zehatzagoak daude Urrutiakoarenean (I), Alargunarenean (II) eta Arbotikoanean (VI): hauetan agertzen bait zaigu izenen bat edo beste. Horrela, hiru era nagusi bereiz ditzakegu pertsonaien identifikazioan:

a) Etxea edo senarraren edo aitaren izena aipatzen duten poemak. Identifikaziorik zehatzena dugu hau: Ahetzeko anderia (I), Lantainako alaba (VIII), etb. Baina pertsonaiaren izena ez da esaten, teknikarik zehatzena izan arren.

b) Izenak erabili: Klara, Jaunita (poema bitan). Baina dirudienez, izenok ere oso topikoak dira, hau da: ez dira benetako izenak, poemaren gaiarekin sinbolizazioaren bitartez lortzen direnak baino. Ez dakigu oraindik zein den izen bakoitzaren esanahia, baina, dirudienez, «Juanita»k maitasun erreala adierazten du, maitasun ideal bati kontrajarria. Poemotako Juanita biek harreman sexualak izan dituztela dirudi.

d) Izen arruntak: ama, seme, andre gazte xarmanta, Jaun kapitaina, mariñel ona. Izenik zabalenak dira adierazpenez, sinbolo huts bihurtuak ia. «Ia» diogu, zeren izenlagunen bitartez (gaixo, xarmanta, on) pertsonaiok gorpuztu egiten bait zaizkigu, afektiboago, hurbilago bihurtzen, ez dira huts-hutsean irudi abstraktu bat.

2. Zenbakiak

Zenbakien erabilera sinbolikoa ere ematen da gure lirikan. Gehien erabiltzen direnak «zenbaki lehen» edo «primoak» dira (salbuespen bat dago bakarrik). Hauexek:

a) Hiru zenbakia: «hiru kapitainek» (V), «hiru ehun lekutan» (VII).

b) Zazpi zenbakia: «zazpi urtez etxeko dizut» (II), «zazpi errota berri» (VIII), «zazpi zaldi» (IX).

Zenbaki hau dugu, bederatzi poemetan gehien erabiltzen den zenbakia. Perfekzioa edo, gehiena edo, adierazten du, eta goreste topikoarekin lotua joan ohi da. Dena dela, zazpiarekin batera «zortzi» zenbakia ere agertzen da.

d) Zortzi zenbakia: zazpia agertzen den kasu batzutan agertzen da zortzi ere, eta perfekzioa baino zerbait gehiago adierazi nahi du:

*Zazpi errota berri
zortzi jauregi xuri (VIII)*

*Saspi saldi deukadaz
Ixeras jantzi-ta;
Sortxigarrentzoa, barriz,
Perlas estali-ta (IX).*

Adibide biotan «zortzi» zenbakiak daraman izena, zazpiak duena baino ederragoa, aberatsagoa da: zazpi errota, baina zortzi jauregi; zazpi zaldi izeraz jantziak, zortzigarrena perlaz.

3. Goreste topikoa

Gazteleraz «tópico del sobrepujamiento» deitua da. Pertsonaia bati buruz informazioa emateko eta, bide batez, haren arruntasun eza aiderazteko, elementu liluragarri inguratua agertzen da pertsonaia hori. Elementu liluragarriok beste helburu bat ere badute, teknika sailean apuntatu dugunez: hain zuzen, poemaren plastizitatea, poema ditziraz, hotsez eta kolorez hornitzea.

Adibideak ugariak dira: «Neskatxa ontziratua» (VII) poema: «brodatzen» ari da neska, ez iruten, «gortean» (ez etxean), «salan» neskatxaren inguruan adierazgarri dira hitzok. Prantzieko gortekoan (IX): zaldiak, izenak, perlak, urre kaliza, sobrepelliza, e.a.

4. Estilo zuzena

Agian, estilizazioaren ondorioa dateke, baina poemok estilo zuzena darabilte; ez bakarrik kontalaria ezkututzen delako, eta elkarrizketak zuzenean ematen direlako. Ez da hori bakarrik, nahiz eta hori ere estilo zuzena izan. Estilo zuzena da, halaber, batere zirkulokiorik bage, irakurlea bat batean ekintzaren barnean sartzea, eta pertsonaiak ere bat batean, ia gertakizunik bage, ekintzarekin aurrez-aurre aurkitzea.

*Juanita jatzi zaitte
Zaldien gañetik
Sar daitzudan puñalau
biotzen erditik (IX)*

Hau da nire ustez, estilo zuzen horren adibiderik argiena. Inguru-mingururik bage aurkitzen da Juanita bere heriotzaren berriarekin, esaldi basati eta bortitz horretan. Gaia, horrela, ez da batere leuntzen, gogor-gogor, den bezala, komunikatzen du poemak.

5. Lehen ahapaldia

Estilo zuzen honekin zerikusi handia du lehen ahapaldiaren tratamenduak. Ahapaldi giltzarria dugu hau. Hiru marka nagusi agertzen dira:

- 1) Iraganaren erabilera aditzetan, bost poematan.
- 2) Aditzaren lehen pertsona, hiru poematan.
- 3) Lehen ahapaldian kontraste bat agertzea, guztietan. Horrela, bada, hauxe dela pentsatu behar dugu ezaugarri giltzarria.

Kontraste hori beti berdin agertzen da, eta honetan datza teknika: Poema hasi, ekintza neutro batez hasten da beti, informazioa (nor non dagoen) ematen duen ekintza batez. Informazio-ekintza horrek ez du irakurlearen irudimena mugitzen, hitzaren zentzu estilistikoan. Baina horren ostean, bigarren ekintza desorekatzaile, sosegu gabeko, emotiboa datorkigu, trankil-tasuna apurtu, eta trageriari hasiera ematen dion ekintza bat. Irakurlea, horrela, golpean harrapatua geratzen da, bere interesa piztuta, gaiak zelan jarraituko duen bere buruari itaunduz, eta irakurtzen/entzuten jarraituko du.

Adibidez edozein poematan dauzkagu:

A) *Elorri xuriaren azpian anderea lokartu...*

B) *hirur kapitainek hor deremate
gortez enganaturik (V)*

A) *Etorri nintzanean / Frantzie kortetik*

B) *ama aurkitu neban / suitian tristerik (IX)*

A) *Brodutzen ari nintzen...*

B) *aire bat entzun nuen itsasoko aldetik (VII)*

A) letraz lehen ekintza markatu dugu, eta B) letraz ekintza desorekatzaile eta interes-sortzaile hori.

Nik ikusten dudana bezala, irakurlearen identifikazio bi bilatzen dira poemotan. Pertsonaiekin identifikatu lehenik, hauei jartzen zizkien ezaugarri sentimental eta afektiboen bitartez, eta aditzaren lehen pertsona erabiliz, erabiltzen den kasuetan. Eta bigarren identifikazio bat gaiarekin, lehen ahapalditik hasita zihurtasun falta adieraziz.

6. Hartzailea

Elkarrizketaren hartzailea, beti forma bereziaz izendatzen da, teknika sailean etenak ikusterakoan esan genez. Etenak direla medio, narratibotik elkarrizketara iragatea bokatiboen bitartez jakinerazten dute poemek. Baina hartzailearen deitura («andre gazte xarmanta»), «jaun kapitaina») beti berdina da, pertsonaia aragizkoak ez balira bezala, edo tratamendu kortes bat

hartuko balute bezala, haien sinbolotasuna markatu nahiko balute bezala.

7. Errepikapenak

Euskal lirika herrikoiak asko erabili izan duen topikoa da; bertso bat berresan, bigarrenean «eta» juntagailua gehituz:

Urre kalizia;
Urre kalizia ta (IX)

Beste poema batzutan, juntagailurik gabe ere egiten da hori bera.

Jin zaiten afaitera, hantxet deskantzazera,
hantxet deskantzazera... (VII)

8. Esaera bereziak

Poema batean, Prantzie kortekoan (IX), oso topiko berezi bat aurkitu dugu. Esaldi bat baino ez da, eta oso joskera berezia duena. Hain zuzen, Izena + /-ren/ Izena + /-ren/ Izenondo-ko-a. Adibide bakarra:

Ai! horren puñalaren
Puntien zorrotza (IX)

9. Gorputza/arima kontrastea

Era ezberdinetan agertu arren, izen bion kontrajarpena hiru bider daukagu poemotan.

a) *Ahetze'ko anderia*
Urrutia'n korpitez;
or dizu bere buria,
kanpoan da biotzez (I)

b) *Züntüdan biotzian, armak oro eskian:*
Present espiritian, manka besuen artian (VI)

Beraz, korpitza/buria, bihotza/eskia, espiritua/besua kontrasteek badute biolentziaren erakusgarri zerbait, bere kontrajarpen horretan. Ikusten dugunez, adierazleak nahiko berdinak dira, eta bestalde badago beste espresabide bat: dena esan beharrean, zati bat esan.

10. Paralelismoak / Kontrasteak

Hain dira ugariak, ez bait du merezi adibideak emateak. Bakarrik, aipa dezagun poemaren egitura duten garrantzia.

V. — Ondorioak

Lan hau ez luzatzearen ondorio nagusi bi seinalatuko ditugu:

- a) Poema guztiok estetika arau berak jarraitzen dituzte.
- b) Estetika hori elementu ezberdinez osatua dago; baina, adierazte aldetik, badirudi topikotasun baten barnean mugitzen direla poemok. Euskal lirikaren azterketa serio batek kontuan hartu beharko duela uste dugu topikotasuna. Eta topikotasun horren barnean kontutan izan beharko dugu izadiak duen tokia. Metaforen eta deskripzioen bitartez, beti dugu begien aurrean izadi liluragarri bat, kontrastez, giza pasiorik bortitzenak lekutzeko.

J. K

¹ A. ONAINDIA: *Milla euskal olerki eder*, Amorebieta 1954. 9-19 zb. daramatzate. Ez dira kontutan hartu «13. Musde Sarri» eta «17. Peru gurea». Zitatzerakoan errespetatu egin da ortografia.

² Zenbaki erromatarrez baliatuko gara poemok zitatzerakoan.

³ Gertakariei buruz, bereizkuntza bat egin beharrea aurkitzen gara. Protagonistak, ezagunak ditugu batzutan (Urrutiako anderia, Undurain anderia, Atarratzeko anderea, Arbotiko prima), eta bestetan askoz ere anonimokoak agertzen dira. (Prantziako kortekoak, neskatxa ontziratua, neskatxa lokartua).

⁴ X. LETE: «Cancionero popular vasco a través de la historia», in: *Muga*, 1. zb. (1979 Ekaina), 96 or.

⁵ Guzti hau, jakina, poemaren transmisioarekin eta poemaren bariantekin oso loturik dagoen arloa da; baina datuok hor daude nahiz eta ondorio larregirik ataratzeko balio ez.

⁶ Lehen ahapaldiek lehen aldia erabiltzen dute II, IV, V, VI VII, VIII, IX poemetan poema bera gertatuaren oroitzapena balitz bezala.